

УТВЕРДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА НА БУКОВИНІ ТА КУЛЬТУРНА РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ БУКОВИНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Про утвердження християнства на Буковині ми мало що знаємо. Поширювану в наших православних церковних колах версію, буцімто язичникам-дакам принесли християнство православні слов'яни, слід відкинути. Дакія, як римська провінція, входила в область, що називалася Іллірика; дакійські єпископи з IV ст. перебували під омофором архієпископа Сирмійського, який, в свою чергу, підлягав єпископові Риму (Папі). Це вже після гунської навали й руйнації Сирмії (V ст.) єпископи Дакії перейшли під юрисдикцію Солунського архієпископа, який корився то Костантінополю, то Римові. Лише з часів Юстиніана (VI ст.), який перепідкорив дакійську церковну структуру Візантії, митрополія Валахії була передана Тирновському патріархату (Болгарія) й запозичила від нього слов'янську мову як богослужбну. Характерним є також і те, що перша архієрейська кафедра на Буковині була римо-католицька, заснована францисканськими монахами, які навернули в католицизм молдовського князя Лачко [Голубинский Е. Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской. - М., 1871. - С. 371].

Можна напевно твердити, що слов'янські племена уличів і тиверців, які проживали у басейнах нижнього Дніпра, Південного Бугу, нижнього Дністра – аж до Дунаю, сприйняли християнство ще до X століття через посередництво греків та готів (слід при цьому зауважити, що християнство готи сповідали єретичне, а саме – аріянське, та й Греція тоді роздиралася різноманітними єретичними вченнями).

Нашим центральним об'єктом уваги буде становлення православної церкви на Буковині, оскільки нині Буковина – край, де православ'я домінує. Але утверджувалося воно тут не без певних внутрішніх труднощів. Після розділення Східної та Західної церков Буковина підлягала якийсь час Галичині й якийсь час мала за духовне керівництво галицьких єпископів. Але свою єпископію буковинці отримали лише в рамках Молдавської держави після того, як Галичиною заволоділа католицька Польща. На ґрунті встановлення у Валахії митрополії після падіння Візантії (з XIV ст.), канонічна залежність місцевої православної церкви від Вселенського патріарха слабне, хоча й під владою турок відбулася значна її елінізація та румунізація, а слов'янський чинник церковної культури взагалі на певний час було вилучено.

---

* Жмундуляк Дмитро Дмитрович – кандидат філологічних наук, директор Державного архіву Чернівецької області.

На жаль, ми не маємо змоги спиратися на широке сучасних досліджень, оскільки в останні десятиліття ця тема мало приваблює науковців. Певні дані можна знайти у ґрунтовному дослідженні історії Чернівців Р. Кайндля [Кайндль Р. Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення, присвячена 60-літньому ювілею правління Його Величності Цісаря Франца Йосифа I, в пам'ять про першу документальну згадку про місто Чернівці 500 років тому. - Чернівці, 2003. - С. 48-52, 252-256], проте ця праця написана вже століття тому. Щодо сучасних же розвідок, то важко не погодитися з думкою, що навіть буковинська православна церква вивчена неповно через те, що архів і бібліотека Буковинської митрополії загинули під час Другої світової війни, а доступні джерел містять багато суперечностей внаслідок різних політичних спрямувань авторів [Данило (Ковальчук), митр., Новосад М. Буковинська православна церква під Австрійською окупацією / Данило (Ковальчук), митр., Мирослав Новосад // Вісник Буковинського православного університету митр. Є. Гакмана. - Чернівці, 2003. - С. 13]. Мало, зокрема, досліджено й існування та змагання двох культурних векторів у буковинському православ'ї - російського та румунського.

Під австрійським пануванням православна церква Буковини опинилася в своєрідному становищі. В Австро-Угорській імперії побоювалися впливу Росії на Сході, й, після ряду дипломатичних кроків, австрійці отримали від турецького султана Буковину, що дозволяло їм зберігати баланс між віднятою від Польщі Галичиною та угорською Трансільванією. Православна Буковина стала особливим анклавом в переважно католицькому оточенні. Чітко окреслено ситуацію в дослідженні О. Айсюк: «Австрійський уряд майже не втручався у внутрішні справи православної церкви після реформування 1781-1783 рр. Але насправді православна церква була під пильним державним контролем і всі внутріцерковні зміни необхідно було узгоджувати з Віднем. Це й зрозуміло, адже Буковина була єдиною провінцією монархії, де більшість населення сповідувало православ'я і яка, до того ж, межувала з величезною православною Російською імперією та православною Румунією. На Буковині проживало близько 80% православних всієї монархії» [Айсюк О. Початки греко-католицької церкви на Буковині (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). // Буковинський історико-етнографічний вісник. - Вип. 5. - Чернівці, 2003. - С. 80]. Водночас за рахунок розриву канонічних зв'язків з молдовлахійською митрополією спостерігається посилення позицій буковинського єпископа: владика фактично став незалежним духовним володарем у своїй єпархії й нікому не підлягав адміністративно.

Хоча подібна єпископська незалежність не є чимось ненормальним з погляду православного церковного права, а навпаки - часто стимулювала різноманітні розколи в Східній церкві, виникла ситуація, коли вибір духовно-культурної орієнтації залежав виключно від національної належності або суб'єктивної волі того чи іншого єпископа. Лише з 1783 р. буковинський єпископ почав залежати від митрополита карловацького, який, волею австрійської влади, став оформлювати усіх православних імперії.

Зі входженням Молдавії до складу Росії та формуванням 1859 р. Румунії як окремої держави в обох держформуваннях прокотилася хвиля секуляризації. Але якщо у Молдавії вона була слабшою – в силу збереження по всій російській імперії панівного положення православної церкви, то в новоутвореній Румунії розпочалася активна антиклерикальна діяльність, очолювана урядом Александра Кузи. Це примусило румунську церковну верхівку шукати опори в народних масах; румунська мова остаточно утверджується в церковному ужитку. Останнє співпадає з політикою жорсткої румунізації українського населення Буковини і навіть тимчасовим запануванням тут румунської церковної культури.

Однак слід при цьому враховувати і такий важливий історичний чинник, як отримане Росією внаслідок російсько-турецьких війн 2-ї пол. XVIII ст. право опіки над православними краями Молдавії, Валахії та Бесарабії, що підсилює тут вплив саме російського православ'я.

Значущість російського вектору в буковинському православ'ї, попри серйозність та навіть агресивність румунського культурного впливу, не можна недооцінювати. Але для початку слід з'ясувати кардинальні відмінності «російського православ'я» серед інших православних концепцій: адже загальновідомо, що у православному світі національно-державний фактор грає значно більш потужну роль, ніж, скажімо, в західному християнстві, більш космополітичному за своєю природою.

«Російський» варіант православ'я формувався у специфічних умовах. Ми опускаємо другорядні питання про специфіку російської церковної обрядності, вигляд російського храму з його незнаним в інших православних системах надзвичайно високим та сюжетно розгалуженим іконостасом, незвичний для інших православних церков вигляд священницького одягу тощо – це питання радше релігієзнавчі, ніж належні до філософії культури. Візьмемо до уваги питання концептуальні, культуротворчі.

Відомий російський православний теолог О. Шмеман переконливо пише про особливий «месіанізм», характерний для російської православної церкви, який визначено було падінням Візантії, але справжня трагедія Російської церкви в тому, що цей злет національно-релігійної свідомості обернувся торжеством Московського самодержавства з рисами не лише візантійськими, але й азійськими, татарськими [Див. докл.: Шмеман А. Исторический путь Православия. - М., 2010. - 544 с.].

По-друге, візантійський принцип «симфонії», тобто суголосся між владою світською та духовною, Царством і Священством, який в самій Візантії обернувся цезарепапізмом – фактичним домінуванням імператора над церковним організмом, був успадкований Московською церквою – щоправда, не без одчайдушної боротьби: достатньо пригадати протистояння митрополита Филипа Іванові Грозному – спроба найвищого ієрарха Московії повторити подвиг біблійних пророків і викрити царські злочинства закінчилася насильницькою смертю князя Церкви від рук Малюти. А далі, в полеміці «заволзьких старців» з «йосифлянами», візьме гору лінія на відмову від

церковної незалежності від світу й перетворення церкви на опору царської влади. Та в очах українського суспільства, яке не мало власної державності й пригнічувалося не-православною владою, це було радше перевагою, ніж вадою.

Уже безпосередньо після падіння Візантії та кризи православ'я в Україні, посиленням впливу католицизму в Речі Посполитій і, зокрема, формування уніатської церкви, в Західній Україні лунають голоси за єднання з Росією і висловлюються надії на тодішнього московського монарха Івана Грозного, як, наприклад, з вуст відомого борця проти унії, афонського старця Івана Вишенського, уродженця Львівщини, який Україну вже тоді називав виключно Малою Руссю, а латинську культуру і особливо ж ренесансний досвід іменував «смадом» [Вишенський Іван. Книжка // Українська література XIV-XVI ст. - К., 1988. - С. 307 та ін.]. І успіх справи Богдана Хмельницького, який відірвав українство від Польсько-Литовської держави та з'єднав його з Московією, коренився саме в таких суспільних настроях.

Православне населення Чернівців, що постали як міський організм фактично в умовах нового чужоземного й чужовірного австро-угорського панування, досить стабільно відчувало культурне тяжіння до Росії та досвіду російського православ'я. Адже Буковина з центром у Чернівцях сповідала переважно усе ж таки православ'я, що являло собою своєрідний анклав у досить монолітно католицькій Австро-Угорщині й визначало ситуацію вибору між «румунським» та «російським» культурними векторами, в силу того, що «руське» (українське) населення Буковини й, в першу чергу, Чернівців, фактично довго становило меншість і поповнювалося за рахунок вихідців з Галичини, що часто перебували в лоні унії¹⁶⁵, тоді як молдовани й румуни сповідали в масі своїй християнство східного обряду. В. Доманицький, наприклад, фіксує на початку ХХ ст.: «Гуцули з лівого боку Черемошу, або «з Лядського», як там кажуть (з Галичини) – уніатської віри, а ті самі Гуцули по другий бік річки («з Волоського боку») на Буковині – православні» [Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. - Чернівці, 2004. - С. 14].

Та міжнаціонально-культурне протистояння в православній церкві Буковини за часів панування Австро-Угорщини неухильно наростало. З 50-х рр. ХІХ ст. румунський клір підтримав ініціативу румунської інтелігенції перейти на латиницю й витравити досі широко вживаний слов'янський елемент з румунської мови. Поширився у Румунії в рамках загальної вестернізації та орієнтації «на Париж» також вплив Римо-Католицької церкви, зокрема через педагогічно-виховальну діяльність ордену єзуїтів. Це викликало

¹⁶⁵ Утім уніатська (греко-католицька) церква довго зберігала ту ж само церковно-слов'янську мову, що й церква православна (аж до 1960 р., відколи в церковний ужиток увійшла мова українська). Більш того, відомо, що, за браком церковних книг, які з Росії виписувати не дозволялося, широко використовувалися православними книги уніатські й навіть взяті від римо-католиків (єзуїтський кляштор). Це, звичайно, полегшувало взаєморозуміння вірних цих деномінацій.

тривогу румунського православного духовенства, але воно вбачало рятунок не в єдності з «руським» елементом, а навпаки - в стимулюванні національно-патріотичного почуття румунів та поширення румунської мови.

Під омофором румунських архієреїв відбувалася широка румунізація церковного життя; у богослужінні, теологічних студіях та церковній документації запановує румунська мова. Відомі випадки, коли румунські священники відмовлялися сповідати українське населення, мотивуючи це незнанням його мови, й без згоди прихожан правили в церкві по-румунськи.

Особливо посилилася румунізація православної церкви на Буковині при четвертому митрополиті Сільвестрі Морарь-Андреєвичі, за якого на Буковині постало 70 нових храмів. Намагаючись протистояти зростаючій українізації буковинського православ'я, митрополит Сільвестр, наприклад, сприяв створенню на теологічному факультеті кафедри церковнослов'янської мови, аби перекрити дорогу українській мові в богослужінні. Щоправда, зіткнувшись з сильним українським опором, він дещо послабив свій тиск і навіть зібрав у 1891 р. для обговорення справ у єпархії церковний конгрес. Але це мало допомогло взаєморозумінню двох громад. Дійшло до того, що в січні 1899 р. депутати буковинського сейму Василько та Пігуляк звернулися до буковинського митрополичого синоду з меморіалом, в якому було живо змальовано пригнічення «руського» православ'я та висунуто вимогу розділу буковинської митрополії на українську та румунську (принаймні на дві відповідні секції); вимагалось також чередування румунських та українських митрополита та вікарного архієрея. Утім якраз українське духовенство не підтримало цієї ініціативи, хоча й наполягало на збереженні церковно-слов'янської мови у богослужінні та української – в проповіді.

Цей міжнаціональний конфлікт двох православних громад призвів зрештою до ослаблення обох сторін. Дійшло до того, що дирекцію православного релігійного фонду почали очолювати виключно німці, що сповідали католицизм або лютеранство й ігнорували думку православної консисторії, підкоряючись винятково віденському міністерству, в результаті чого гроші витрачалися на утримання австрійських військових, на потреби підприємців тощо.

Врешті-решт буковинська митрополія опинилася в 1918 р., після руйнації Австро-Угорської імперії та передачі території Буковини до Румунії, в складі Румунської Церкви, перебуваючи до 1944 р. в становищі архієпархії новопроголошеного Румунського Патріархату. Автономну буковинську митрополію підпорядкували йому. З відставкою митрополита Володимира де Ренти та заміною його Нектарієм Котларчуком (1924) останні прикмети буковинської церковної автономії щезають, а титул «митрополита Буковинського та Далматинського» замінюється на титул «митрополита Буковинського та Хотинського, архієпископа Чернівецького». Характерно, що призначено було Котлярчука рішенням румунської влади, без соборного обговорення та виборів, як це слід було б за церковним уставом. Зате при його інтронізації були присутні всі румунські єпископи й постійно звучала тема

«процвітання румунського народу». Тобто, взяла гору не церковна демократія, а політична воля й «національний акцент», як це завжди буває в подібних випадках, сильно хитав тезу «кафоличності православ'я». Церква фактично стала знаряддям асиміляції: у Румунії ж бо її іменували «православно-румунською». Православним же українцям чинилися усілякі перешкоди при вступі до духовних навчальних закладів. Священиків українського походження не можна було зустріти на вищих ярусах в церковній ієрархії. Характерно, що у 1924 році консисторія Буковинської митрополії складалася виключно з румунів: архимандрита, доктора Клементя Поповича, митрофорного священика Константина Морарю, митрофорного священника, члена-кореспондента Румунської академії Димитрія Дана; митрофорного священика Георгія Шандру, протопресвітера, настоятеля кафедрального собора доктора Іполіта Тарковського, митрофорного священика Іоанна Темоячи, митрофорного священника, доктора, професора богословського факультету Чернівецького університету Василя Георгіц.

Характерним свідченням переорієнтації чернівецького православ'я на румунські культурні канони є Миколаївська церква, що побудована була у 1939 р. за зразком одного із шедеврів румунської середньовічної архітектурної спадщини – храму в Куртя-де-Арджеш. Саме звідси запозичено два оригінальні «кручені» барабани церкви (в румунському прообразі «крученими» були всі чотири барабани навколо центрального купола). Цей храм у радянський період функціонував; зберігся самотутній інтер'єр з характерним низьким різьбленим іконостасом у візантійському стилі¹⁶⁶ (на жаль, нині його позолотили, що грубо порушило задум творців споруди). За часів радянської влади було розписано фресками інтер'єр храму з орієнтацією на зразки російського церковного живопису. Проте вціліли деякі старі ікони в румунському стилі, бронзове панікадило та інше начиння. Ця румунська домінація тривала практично до 1944 року, коли, зі входом Північної Буковини до складу СРСР, Чернівецька православна кафедра стала підлягати Києвському екзарху Московського Патріархату.

Не можна також не згадати й про неповторну ситуацію наявності в Чернівцях російських старообрядців. Село Біла Криниця на Буковині, розташоване на самому румунському кордоні, стало з кінця XVIII ст. центром поселення старовірів («липованів», або ж «пилипонів», що тікали від релігійних гонінь в Росії) та мислилося як майбутня резиденція старообрядницького архієрея. Й дійсно, коли у 1846 році до старообрядців приєднався митрополит Амвросій (з Сербії), то тут була відновлена ієрархія («поповців») і почали висвячуватися єпископи та священники для старообрядців всього світу. 1996 року в Білій Криниці проходив всесвітній старообрядницький Собор, а 2006 року – Освячений Собор старообрядницької

¹⁶⁶ З радянських часів цей іконостас було перенесено в бічний приділ, а в центральній наві використовувався високий розкішний іконостас роботи віденських живописців, перенесений сюди з сусідньої розгромленої уніатської церкви (нині повернутий на місце).

Церкви. Тут височить митрополичий собор, побудований у на кошти московського купця Г.С. Овсяннікова (1900-1908 рр., автор проекту – придворний архітектор австрійського імператора В. І. Клік), який копіює риси московського собору Василя Блаженного. До нього прилучався монастир з церквою св. Миколи, митрополичими палатами тощо; тут була велика бібліотека, діяв скрипторій (усе це було зруйноване радянською владою). У 1992 році Покровський собор був відкритий знову і переосвячений.

У Чернівцях білокриницькі старообрядці мали свою резиденцію, в якій вирішувалися різні адміністративно-господарчі справи. Але громада жила й живе замкнено, не беручи помітної участі в культурному житті міста. Лише поодинокі характерні постаті російських старовірів з довгими бородами зустрічаються інколи на чернівецьких вулицях. Проте в антикварних магазинах Чернівців зазвичай можна знайти литі з бронзи, а інколи прикрашені емаллю, неповторні старовірські хрести та ікони, що свідчать про колишнє процвітання цієї своєрідної культури, яка становить неповторну ноту чернівецького культурного міфу.

З 1990 р., як і по всій Україні, на Буковині та в Чернівцях спостерігається рух за утворення незалежної від Московського Патріархату Української Православної Церкви. Того ж 1990 року був хіротонізований на єпископа Данило (Ковальчук), що згодом прийняв титул митрополита Буковинського УАПЦ (у свою чергу, сан митрополита Буковинського був відновлений і в лоні УПЦ і надано його було архієпископові чернівецькому Онуфрію). За підтримки тодішнього керівництва Чернівецького університету, під опікою цієї церкви відновлено діяльність теологічного факультету, який став Богословським відділенням Київської православної богословської академії при філософсько-теологічному факультеті. Кількість громад УПЦ КП на 2008 р. становила 155 (14,2 %) від усіх релігійних організацій із статусом юридичної особи. УПЦ КП запровадило богослужіння українською мовою й загалом узяло курс на підтримку національної ідеї; в богослужінні та побуті широко використовуються національні українські митецькі традиції.

Богослужіння ж у храмах УПЦ МП продовжує проводитися церковнослов'янською, хоча проповіді тут можна почути українською, російською або ж і румунською мовами. Трактуючи утворення УПЦ КП як церковний розкіл, Буковинська митрополія УПЦ Московського патріархату спирається на потужну масу вірних канонічній деномінації українців, сили чернівецьких молдаван та румунів і численних етнічних росіян, які оселилися в місті в повоєнний час. Художньо-митецькі ініціативи тримаються в річищі запровадженого у Московському православ'ї курсу на відновлення середньовічного стилю іконопису, хоча у співі широко використовується й українська традиція багатоголосого барокового розспіву.

У цілому в Чернівцях УПЦ МП домінує, її вірні відзначаються великою організованістю та дисциплінованістю. Члени цієї церкви обов'язково хрестяться, проходячи повз свої храми. Характерною ознакою належності до цієї церкви є постійне носіння заміжніми жінками хусток та довгих спідниць,

вкрай стримана на людях поведінка і досить суворі обмеження щодо світських розваг.

Однак обидві православні деномінації, не кажучи вже про старообрядців, тримають курс на дбайливе збереження старовинних церковних традицій того чи іншого гатунку без урахування викликів сучасності, яка сприймається насторожено й відчужено. Обом головним гілкам чернівецького православ'я притаманна хіба що гранична політизованість, в основному на ґрунті проблеми «української незалежності». Проте ситуація не так вже й «гостросучасна»: в основі своїй вона є продовженням на чернівецькому ґрунті характерної для Православ'я проблеми взаємин зі світською владою. І УПЦ МП, і УПЦ КП з однаковою енергією обстоюють роль церкви у суспільстві як інституції, по суті, підпорядкованої державі, перебуваючи в лоні концепції, колись розробленої Ф. Прокоповичем на вимогу Петра I, яка полягала в запровадженні протестантського за своєю суттю алгоритму підпорядкування життя церковного організму державно-політичному чиннику. Це поєднується з граничним консерватизмом у питаннях моралі, сімейного життя, духовного вибору. Характерна усна заява одного з викладачів нинішнього теологічного факультету студентам-богословам: «комп'ютер – від сатани!». До того ж, саме про себе свідчить щедre налипання на церковні обряди народних дохристиянських вірувань, пропаганда у ЗМІ начебто від імені церкви обрядовіства, а то й поглядів суто язичницьких (достатньо розгорнути будь-який чернівецький післяноворічний часопис: докладні поради дівчатам, як «ворожити на Андрія» тощо подаються з величезною серйозністю), і чернівецькі православні діячі жодного разу цього не помітили й не спростували.

Було б цікаво й повчально порівняти стан культурності буковинського православ'я з культурним рівнем буковинського греко- та римо-католицизму, протестантських деномінацій. Але це має стати об'єктом уваги в рамках іншого дослідження.

А н о т а ц і я

У статті розглянуто проблемні моменти утвердження християнства на Буковині, виявлено культурну різновекторність буковинського православ'я.

Ключові слова: *християнство, православ'я, Буковина, російська культурна домінація, румунізація, самостійна українська церква.*

В статье рассмотрены проблемные моменты утверждения христианства на Буковине, выявляются культурные предпочтения буковинского православия.

Ключевые слова: *христианство, православие, Буковина, русская культурная доминация, румынизация, независимая украинская церковь.*

The paper considers the problem of points the establishment of Christianity in Bukovina, the cultural preferences Bukovynian Orthodoxy.

Keywords: *Christianity, Orthodoxy, Bukovina, Russian cultural domination, Rumanization, Independent Ukrainian church.*